

KRISTÓ GYULA

A magyar államalapítás

A magyar államalapításról aligha lehetséges anélkül szólni, hogy ne határoznám meg azt, mit értek államon. Ez természetesen önálló előadás tárgya lehetne, és ráadásul nem is elsősorban történeti, hanem történetfilozófiai előadásé. E helyütt legyen elég annak megállapítása: az államon nagy embercsoportok felett kevés ember akarata szerint, kényszerítő erő alkalmazásával kiépített és gyakorolt hatalmi rendszert értek. E definíció kapcsán két megjegyzést szeretnék előrebocsátani. Először: az általam adott meghatározásból eleve adódik az a következtetés, hogy az állam nem létesül, hanem létesítik, nem alulról felfelé épül, hanem felülről lefelé haladva építik ki, azaz nem feltétlenül szerves fejlődés eredményeképpen áll elő, hanem felülről lefelé ható kényszer következtében hozzák létre. Ez azt jelenti, hogy a történészek figyelmét nem elsősorban az állam hosszú időn át alakuló előzményeire vagy feltételeire kell fordítania (mert egyáltalán nem biztos, hogy ilyeneket talál), hanem sokkal inkább azokra a hatalmi központokra, ahol az erő összpontosul, és ahol állam létesítésére irányuló elszánás tettekben jelenik meg. Mert ahol kellő erő és szilárd elszánás van, ott megszületik az állam (még ha rövid ideig áll is fenn), ahol pedig ilyen nincs, a kísérlet – ha egyáltalán elindul – hamvába hull. Az állam fogalmával különféle további ismérveket szoktak kapcsolatba hozni. Ilyenként említik a területiség elvének érvényesítését vagy a vallási homogenizációt, azaz egyetlen vallás uralkodóvá tételét. Ezek azonban nem általában az államnak, hanem csak egy meghatározott államtípusnak az ismérvei. Másodszor: fontos tanulsága a történelemnek, hogy az egyes államok nem annyiféle formát öltenek, ahányféle konkrét, egyedi erő aktivizálódik állam létrehozása céljából. Az egyes államok megszületésében az utánzásnak, az átvételnek óriási szerepe van. A történelem különböző időszakaiban legyen elég keleten a Türk, nyugaton a Frank Birodalom, ez utóbbi utódállamai, majd az angol államiság, a 20. században egy szűk földrajzi és kronológiai keretben a szovjet államszervezet, napjainkban pedig globalizálódó jelleggel az Egyesült Államok berendezkedése modell értékű voltára utalni. Az imént tett két megállapítás között korrelatív kapcsolat van. Ha ugyanis az állam szerves fejlődés eredményeképpen alakulna ki, akkor igen sokféle államtípus jönne létre, amely nem adna teret az idegen példa másolásának. Ha viszont az idegen minták meghatározó jelentőségűek, nem állhat helyt a hosszas belső fejlődésről szóló elképzelés.

Mindezt a magyar államalapításról szóló előadás bevezetőjeként elmondani nem tűnik haszontalannak. A magyar államalapítás legfontosabb sajátosságát, európai kuriozitását ugyanis magam abban látom, hogy ez kétszer történt meg, kétféle minta másolása révén. Az egyik államalapítás térben a 850-es évekhez, időben pedig a dél-ukrán steppéhez kapcsolódik. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár leírása szerint a magyarok történetileg első fejedelmét „a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén” állították élre.¹ Ennek a tudósításnak a hitelét olyan, kétségtelen hitelű forrás igazolja, mint a Dzsajháni-hagyomány 880 körüli alapszövege, amely szerint a magyarok ekkor valóban kazár mintájú uralmi szervezetben, szakrális kettős fejedelemségi rendszerben éltek,² amelyben még a főfejedelem *künde* neve is a kazároktól került át a magyarokhoz.³ Az erő és az elszánás 850 táján tehát a kazároknak volt meg ahhoz, hogy a magyarokat nekik alávetett bábfejedelemségbe szervezzék. E fejedelemség belső feltételeivel a magyarok nem rendelkeztek, hiszen ezt megelőzően laza szálakkal egybefűzött törzsszövetségi rendszerben éltek, Konstantin szerint „sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük”,⁴ azaz törzsfők. A rangemeléssel, a Magyar Fejedelemség létesítésével a kazárok azt akarták elérni, hogy a mindinkább erőre kapó magyarok bent maradjanak a Kazár Birodalomban. S hogy tervük rövid távon bejött, az mutatja, hogy 860 táján magyar haderő kazár katonai kontingens részeként a Krím-félszigeten hadakozott.⁵ A Magyar Fejedelemség kazár megszervezése tehát kazár érdekeket szolgáló óvintézkedés volt. S hogy a kazárok nem véletlenül tartottak a magyarok kiválásától, az mutatja, hogy a 880 körüli Dzsajháni-féle szövegben már nyoma sincs a magyarok kazár függésének, jöllehet a messze keletről, a belső-ázsiai türköktől (vagy akár a még korábban élt zsuanszuanoaktól, sőt a szienpiktől) származó nomád uralmi rend a kazár fennhatóság letétele után is megmaradt a magyaroknál, feltételezésem szerint alapelemeiben egészen a 10. század végéig, bár zenitjén túljutva fokozatosan hanyatlott és erőtlenedett, a központi irányítást az egyes törzsek szerepének megnövekedése váltotta fel.

A másik magyar államalapítás egészen más alapvetésen történt. A magyarok ezen második, új államiságának előzményeit hasztalan keresnénk a 10. században, sehol nem lennének nyomára. Ez ugyanis – a kazár típusú nomádállam létesítéséhez hasonlóan – szintén nem rendelkezett számottevő előzményekkel. A 10. század nagyobbik részében a magyarok kalandozó hadjáratokat folytattak, ezek nyugat felé 955-ig, délkeleti irányban 970-ig tartottak. E körülmény önmagában mutatja, hogy különböző magyar törzsek, illetve törzsi csoportok önálló-

1 A honfoglalás korának írott forrásai. (= HKÍF) Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) 124–125.

2 HKÍF 29–48.

3 *Ligeti Lajos*: Régi török eredetű neveink. Magyar Nyelv 1979. 267–269.; *Uő*: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Bp. 1986. 254.

4 HKÍF 122.

5 HKÍF 160. Ld. még: *Czeglédy Károly*: Árpád és Kurszán. (Az Árpád-ház megalapításához). In: *Uő*: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp. 1985. (Budapest Oriental Reprints. Series A 2.) 119.

an, egymástól, illetve a központtól függetlenül alakították a maguk politikáját. A 895-ben a honfoglalással új földrajzi környezetbe került magyarság kiszakadt a végtelennek tetsző steppe világából, és olyan térség lakójává lett, a szűk, vizekkel sűrűn szabdalta Kárpát-medencéé, amelyben tartósan nomadizálni, a korábbi életformát fenntartani már nem volt lehetséges. Ugyanakkor ebben a térségben a kelet-európai steppétől gyökeresen eltérő hatalmi és civilizációs hagyományok érvényesültek. Meghatározó jelentőségű volt – bár korszakonként eltérő súllyal – a különböző neveken szereplő nyugat-, illetve délkelet-európai nagyhatalmak befolyása. A Nyugat- és a Keletrómai Birodalom, ezt követően a frank, majd német és a bizánci államiság érdekszférája igen gyakran a Kárpát-medencében találkozott és ütközött. Az a körülmény, hogy a magyarság csak a 940–960-as években kezdett békés szándékkal tájékozódni előbb délkeleti, majd röviddel utóbb nyugati nagy szomszédjai felé, annak a steppei nomád kötődésnek az erejét mutatja, amely 895-öt követően évtizedeken át hatott a magyarságra. Még 942-es szóbeli információra visszamenő írott forrás is arról szól: a magyarok „nomádok, mint a beduinok. Városaik nincsenek sem házaik, hanem nemezsátrakban laknak, szétszórta táborhelyeken”.⁶ Mindenesetre a 940-es évek vége óta előbb több ízben is Bizánc, 962 táján a Római Pápaság, majd 972-ben a Német-római Császárság felé történő tájékozódás, illetve kapcsolatfelvétel annak felismerésére mutat, hogy az új környezetben új politikai irányvonalak kimunkálása vált a magyarság számára szükségessé.⁷ Ez egyszersmind annak is a jele, hogy a 10. század közepén már nem a fejedelmi központ a cselekvő tényező, hanem a különböző törzsi csoportosulások, ezek testesítették meg akkor azt az – éppen még elégséges – erőt, amelyen államaik felépülhetnek.

E több irányba történő tájékozódások, kapcsolatfelvételi próbálkozások jelentőségét nem szabad túlértékelni. A legnagyobb hozadéka ezeknek a kereszténység valamelyik – latin vagy bizánci rítusú – formájának felvétele volt, de ez is igen szerény eredményekkel járt csupán. Az egész térségben megfigyelhető gyakorlatnak megfelelően a kereszttségben elsősorban a fejedelem és udvarának tagjai, valamint az előkelők részesültek, vagyis viszonylag szűk körre terjedt ki az. A Kárpát-medence keleti térségében, Gyula országában 950 táján befolyáshoz jutó bizánci egyház még 50 év múltán sem tudta a vidék népességét keresztény hitre téríteni. Elfogulatlan nyugat-európai forrás, a Hildesheimi Évkönyv az 1003. esztendő alatt azt jegyezte fel, hogy István magyar király „Gyula király [...] országát erőszakkal a keresztény hitre kényszerítette”.⁸ A Kelet-Magyarországon 950 tája óta működő görög térítő püspökség fél évszázad alatt, 1003-ig nem jutott el odáig, hogy a népesség nagyobbik részét kereszténnyé tegye. Pedig ehhez a bizánci egyház – ahol a ceszaropáizmus rendszere érvényesült – Bizánc ál-

6 HKÍF 65.

7 *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) 17–38.

8 Az államalapítás korának írott forrásai. (= ÁKÍF) Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) 214–215.

lami erejét is igénybe vehette volna. Egy görög eredetire visszamenő szláv kútfő meglepő őszinteséggel fedi fel a görög térítés sikertelenségének okát. E szerint, miután a keresztségben István nevet kapott Gyula „igaz keresztény hitben” elhunyt, „keletről, északról és délről számos nép tört elő, attól kezdve már sok lázongás és pusztítás zúdult a görögök birodalmára, úgyhogy ezt a peon [magyar] népet nem tudták hamarjában megerősíteni a keresztény hitben [...] Látván a görögöknek számukra kedvező elerőtlenedését, a latinok a peonokat, [...] Rómából felkerekedvén, [...] istentelen hitükre kényszerítették”.⁹ Vagyis Bizánc nem tudott kellő állami erőt biztosítani a kritikus évtizedekben, a 10. század második felében a kárpát-medencei görög térítés nyomatékosítására. A történelmi körülmények ezt a híradást mindenben alátámasztják, hiszen a korszak bizánci császárai jobbra délen és keleten (Kis-Ázsiában, Szíriában, Palesztinában, Arméniában és Abháziában) hadakoztak, északon pedig minden erejüket az évtizedeken át tartó bolgár háború kötötte le.¹⁰

Nem ért el ennél több sikert a 970-es években az a nyugati (latin rítusú) térítő akció sem, amely a Kárpát-medence nyugati részét, az Árpádok törzsi államát érte. E nagy lendülettel, I. Ottó császár személyes utasítására 972-ben indult vállalkozás néhány év alatt kifulladt. Itt is odáig jutottak a fejlemények, hogy a fejedelemnek, Gézának térítő püspöke lett, aki őt, udvara tagjait és a főembereket megkeresztelte, de a nép körében nem ért el eredményeket. Géza első felbuzdulásában, politikai számításból, a kereszténység lelkes hívévé vált, de amikor úgy látta, hogy a viszonyok nem indokolják buzgalmát, az alábbhagyott. Még mellette állt püspöke, amikor már visszafordult a pogány hit felé. Egy kortárs forrás, merseburgi Thietmar jegyezte fel, hogy Géza „a mindenható Istennek, de [más] istenségek hiú képzeteinek is áldozott, s midőn főpapjától szemrehányást kapott ezért, magáról azt állította: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse”.¹¹ A mozgásterét vesztett térítő püspök eltávozott Géza udvarából, így nem csodálható, hogy 985-ben már az Árpádok törzsi területéről – évtizedek után először – magyar becsapás érte a Német Birodalmat, nevezetesen annak a passauai püspökségnek a területét, ahonnan szintén érkeztek 972 táján térítők a Kárpát-medencébe.¹² Hogy a 972-vel kezdődött nyugati térítés milyen csekély eredményeket ért el, két körülmény igazolja. Egyrészt 974 és 996 között, tehát csaknem negyedszázad alatt egyetlen adatunk nincs arra, hogy latin térítés folyt volna a Kárpát-medence nyugati részében. Ugyanakkor mintegy koronatanúként rendelkezésünkre áll a Magyarországon 1003–1008 között éveket eltöltött Querfurti Brúnó híradása, aki szerint Nyugat-Magyarországon Sarolt, Géza felesége, Gyula leánya „vezetése alatt kezdődött el a keresztény hit, de pogánysággal vegyült össze a beszennyezett vallás, és rosszabb kezdett lenni a barbárságnál

9 HKÍF. 178–179.

10 *Olajos Teréz*: Bizánc. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, 2000. 238–239.

11 ÁKÍF 112–113.

12 Erre és Géza fejedelem értékelésére ld. *Kristó Gyula*: Géza fejedelem és István király. *Aetas* 2000. 3. sz. 25–27., 32.

ez a tétlen és bágyadt kereszténység”.¹³ Vagyis a 11. század elején Querfurti Brúnó környezetében senki nem volt, aki emlékezett volna a 972-ben megkezdődött, ám rövidesen elakadt nyugati térítésre. Nem is kell ezen csodálkozni, hiszen egyetlen egyházi intézmény sem jött létre ekkor, sem székhelyhez kötött püspökség, sem bencés apátság, a térítő püspökség pedig a püspök távoztával megszűnt. Sarolt, Géza felesége, egyszersmind a Konstantinápolyban ortodox hitre tért Gyula leánya a 980-as években a keleti rítusú hitet kezdte terjeszteni Nyugat-Magyarországon, s ennek emléke már csak azért sem enyészett el Querfurti Brúnó 11. század eleji térítéséig, mivel legalább egy egyházi intézmény, a veszprémvölgyi görög apácakolostor őrizte Sarolt akciójának emlékét.¹⁴ Persze, a Kelet-Magyarországon is eléggé erőtlen keleti kereszténység számottevő sikereket Nyugat-Magyarországon sem mondhatott magáénak, hiszen Sarolt maga is inkább nomád fejedelemszony volt még, semmint keresztény elvek szerint élő hívő. Thietmar szerint Sarolt mértéktelenül ivott, katona módjára lovagolt, és embert is ölt.¹⁵

Úgyszintén nem szabad túlértékelni azokat az állami kapcsolatokat, amelyek a Német-római Császárság és az Árpádok törzsi állama, vagyis Géza között voltak vagy inkább lettek volna. Tény, hogy 973 húsvétján 12 magyar főember jelen volt I. Ottó quedlinburgi udvarában más közép- és kelet-európai uralkodók és megbízottaik társaságában.¹⁶ Hogy miről tárgyaltak, és hogy miben egyeztek meg, nem tudjuk. Az is csak feltételezés, hogy e tucatnyi magyar előkelő Gézát képviselte. De ez a kapcsolatok kezdete és vége is egyszersmind. I. Ottó néhány héttel a quedlinburgi birodalmi gyűlés után meghalt, fia (II. Ottó) egész életében, unokája (III. Ottó) pedig 996-ig nem tanúsított semmiféle érdeklődést a Kárpát-medence iránt. Hasonló elzárkózás figyelhető meg a magyarok részéről is a birodalom felé. Jellemző, hogy a III. Ottó kiskorúsága idején az anyja, Theophanu által rendszeresen megtartott quedlinburgi húsvéti gyűléseken egyetlenegyszer sem találkozunk magyarokkal, noha külföldiek megjelentek ott.¹⁷

A szembeötlő változás jelei 996-tal kezdődnek. A magába zárkózás és a mozdulatlanság évtizedei után ettől kezdve pezsegni kezdtek az események a Kárpát-medencében, és ezek vezettek el a második magyar államalapításhoz. A kezdeményezés Szent Adalbert prágai püspöké, aki – mint követőjétől, Querfurti Brúnótól tudjuk – „olykor követeit küldte, olykor pedig saját maga ment a közelben elhelyezkedő magyarokhoz, s miután kissé eltávolította őket a bűntől, a kereszténység árnyékát nyomta rájuk”.¹⁸ Vagyis Adalbert volt a latin

13 ÁKÍF 83.

14 *Csorba Csaba*: Gondolatok a keresztény magyar állam és egyház szervezéséről. Honismeret 2000. 3. sz. 5–8.

15 ÁKÍF 113.

16 ÁKÍF 109., 214., 237–238.

17 *Kosztá László*: Németország. In: Európa és Magyarország Szent István korában i. m. 71.;

Ferdinandy Mihály: III. Ottó, a szent császár. Bp. 2000. 197., 205.

18 ÁKÍF 81.

keresztény világban szinte az egyetlen, aki már 996-ot megelőzően foglalkozni kezdett a magyarokkal, amihez Prágának Esztergomhoz földrajzi értelemben közeli volta is hozzájárult. Querfurti Brúnó őszintén bevallja, hogy térítőként Adalbert kevés sikert ért el Nyugat-Magyarországon, de más forrásból tudjuk, nevéhez fűződik Géza fiának, Vajknak (a későbbi Szent Istvánnak) a megkezesztelése,¹⁹ és Adalbert esztergomi tartózkodásai során, mint István alkalmi nevelője, komoly befolyást gyakorolt Istvánra. Bár nincs rá forrás, de erős a feltételezés, hogy Adalbert volt a kezdeményezője és kivitelezője István és a bajor hercegleány, Gizella 996-ban létrejött házasságának.²⁰ Gizellával népes kíséret érkezett Bajorországból, papok és lovagok egyaránt.²¹ A papok hozzákezdtek a lényegében pogány országrésznek, az Árpádok törzsi állama népességének keresztény hitre térítéséhez, a lovagokra pedig rövidesen nagy szüksége lett Istvánnak. Gizella kezdeményezésére vetették meg az első, székhelyhez kötött kárpát-medencei latin egyházmegye, a veszprémi püspökség alapjait.²² Adalbert lehetett az, aki felhívta III. Ottó figyelmét a magyarokra, egyáltalán ráirányította a 996-ban császárrá emelt uralkodó figyelmét a közép-európai térségre. E tájt jöttek Csehországból Magyarországra számosan Adalbert munkatársai és tanítványai közül, ők alapították meg ugyancsak 996-ban a pannonhalmi bencés monostort, az első latin rítusú szerzetesi közösséget Magyarországon. Amikor Géza fejedelem 997-ben meghalt, és kijelölt utóda, István ellen a pogány érzelmű Koppány fellázadt, Istvánnak immár nem csupán Gizella kísérete nehézfegyverzetű lovagjai álltak rendelkezésére, hanem mutatnak nyomok arra, hogy III. Ottó reguláris német csapatokat bocsátott István segítségére.²³ Míg a Bizánci Birodalom nem részesítette hathatós támogatásban Gyulát, majd annak fiát, a szintén Gyula nevet viselő erdélyi fejedelmet, addig a Német Birodalom és a nyugati latin világ 996 után ezernyi módon juttatta kifejezésre segítő készségét István iránt.

Ennek szimbolikus jelentőségű kifejezése az István számára III. Ottó császár kegyéből és biztatására II. Szilveszter pápa által küldött korona volt. Ennek időpontját a magyar hagyomány már a középkorban 1000–1001 fordulójára, vagyis mai fogalmaink szerint az ezredforduló napjára tette, de a források tükrében inkább annak van nagyobb valószínűsége, hogy erre 1001 tavaszán került sor. A korona elnyerésével István hatalmához új, keresztény legitimációt nyert;

19 ÁKÍF 275.

20 *Szántó Konrád*: Szent Adalbert közreműködése Szent István és Boldog Gizella házasságának létrejöttében. In: *Strigonium antiquum*. IV. Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt. Szerk. Hege-dűs András–Bárdos István. Esztergom, 2000. 39–42.

21 *Kristó Gyula*: Gizella királyné kísérete Magyarországon. In: *Gizella királyné (985 k.–1060)*. Szerk. Koszta László–Homonnai Sarolta. Veszprém, 2000. (Vár ucca tizenhét 8/1.) 61–64.

22 *Kristó Gyula*: Szent István püspökségei. In: *Uő*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 122–123.

23 *Kristó Gy.*: Géza fejedelem és István király i. m. 31–32.; *Veszprémi László*: A hadseregvezet Szent István korában. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk. Kristó Gyula. Bp. 2000. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.) 37.

ezzel az aktussal megszületett a keresztény Magyar Királyság. Annak megvalósítása, amit államon értünk, jószerevel a koronázás, vagyis 1001 után került csak napirendre. Ettől kezdve jutott István olyan helyzetbe, hogy felesége, a szorosan mellette álló idegenek, túlnyomórészt németek, valamint kisszámú hazai híve támogatásával hozzákezdhesen akaratauk szerinti hatalmi rendszer kiépítéséhez nagy embercsoportok felett, kényszerítő erő alkalmazásával. Ezt két síkon végezte el. Egyrészt az apjától örökölt nyugat-magyarországi területen rögvest hozzákezdett az új rend kiépítéséhez. Létrehozta itt 1001-ben az esztergomi érsekséget, valamint a győri püspökséget. A nyugati rítusú kereszténység szolgált az eszmei homogenizáció eszközeül. Nekilátott a közigazgatás megszervezéséhez. Ezzel a vérségi kötelék helyett a területi elvet tette társadalomszervező elvévé. 1009-ben már legalább öt vármegye állt a Dunántúlon. Törvényeket alkotott, amelyeket írásba foglaltatott, nem rejtve véka alá, hogy ebben régi és új császárokat utánzott, s mint a szöveg vizsgálata kimutatta, valóban frank törvénykezési emlékek és nyugati zsinati határozatok hagytak nyomot benne. Törvényében kimondta a magántulajdon szentségét, amelyen mint alapelven új berendezkedése nyugodott. Hozzákezdett a szabadok lesüllyesztéséhez, alattvalóit adóztatni kezdte. Pénzt veretett, amelyben erőteljes német hatás érvényesült. 1002-ben kiadta első, a pannonhalmi bencés monostor javára szóló oklevelét, amelyet egy német császári írnok készített el. Másrészt ezzel párhuzamosan elkezdte „hosszú menetelését” annak érdekében, hogy tényleges fennhatóságát a hajdani Magyar Fejedelemséget alkotó valamennyi törzsre kiterjessze. Ezek a törzsek, törzsi államok a 10–11. század fordulójára gyakorlatilag teljesen függetlenné váltak a királytól. Paradox helyzet, hogy István akkor lett király, amikor a Kárpát-medence kis területén tudta csak valóságos uralmát érvényesíteni. Királysága szolgált annak eszközeül, hogy fegyverrel vagy békés alku révén kiterjessze hatalmát a Kárpát-medence egészére. 1003-ban az erdélyi Gyula „király”, ezt követően a dél-erdélyi Keán, 1008-ban a délkelet-dunántúli fekete magyarok, 1028 táján pedig a Maros-vidéki Ajtony ellen vívott fegyveres belháborút (nyilván hatékony német közreműködéssel), a medence középső területein országló Aba Sámuellel és Vatával pedig kiegyezett. Amit István nyugat-magyarországi uralmi területén kikísérletezett, kialakított, azt importálta a levert vagy megnyert törzsi vezetők területére. Így került át oda a püspökségi szervezet, a közigazgatás keretéül szolgáló vármegye, így jutottak el oda István törvényeinek rendelkezései, különböző veretekben készített pénzei.²⁴ A magyar államalapítás írott forrásokból kihámozható folyamatát a régészeti emlékműanyag éppen nem ott tudja igazolni, ahol eddig gondolták (pl. a kétélű kardok tévesen Géza korára tett elterjedése révén²⁵), viszont mindazzal be lehet mutatni, ami az új berendezkedés mai napig el nem enyészett tárgyi hagyatékát képezte, tehát a vármegyék központjaiul szolgáló,

24 Szent István életére, valamint az itt röviden összefoglalt eseményekre legújabbán ld. *Kristó Gyula*: Szent István király. Bp. 2001.

25 Vö. *Kovács László*: Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 1990. 39–47.

túlnyomórészt föld-fa várak,²⁶ valamint kőből épült egyházi intézmények (templomok, kolostorok) feltárásával,²⁷ István pénzeivel²⁸ stb.

A magyarság az egyetlen uráli (finnugor) nyelvet beszélő nép nyelvrokonai közül, amelyik lovas nomáddá lett, ugyanakkor a magyar a világ egyetlen népe, amely a steppe nomádjai közül nyelve megőrzésével európai típusú (feudális) államot alapított. A megfogalmazás azonban így pontatlan, mert – gazdag történelmi tapasztalat birtokában állítható – a nomád csak nomádállamot tud létesíteni és nem európai típusú államot. Az ellentmondást úgy lehet feloldani, ha kimondjuk: István államát nem a nomád honfoglalók nomád vagy a nomádságot éppen feladó dédunokái alapították.²⁹ A magyarok képviselte világtörténelmi kuriózum csakis úgy jöhetett létre, hogy a nomád magyar vezető rétegnek, illetve egyes sarjainak találkozniuk kellett az európai típusú feudalizmus és az ezzel kart karba öltve járó latin rítusú kereszténység képviselőivel. E kettő nászának – képletesen szólva: István és Gizella frigyének – gyümölcse az európai típusú magyar állam. Ebben roppant erősek voltak a német hatások, hasonlóan ahhoz, miként egykor a Magyar Fejedelemség létesítésében a kazár impulzusok. Ennek a középkori magyar hagyomány is tudatában volt, hiszen a magyar krónika egy helye szerint németek „tanácsára és segítségével állítottak királyt a magyarok fölé, sok magyar nemest taszítottak rút szolgaságra, akik Koppány vezérhez csatlakoztak, és a keresztiséget meg a hitet elutasították”.³⁰ Ugyanakkor a magyar állam sajátosan magyar jellegét, egészen rövid időszakoktól eltekintve függetlenségét meg tudta őrizni. A fenti áttekintés bizonyíthatja, hogy a magyar állam nem a társadalom méhéből hosszas kihordási idő után bújt elő, hanem felülről elindított – német ihletésre, németek és magyarok által vezényelt – intézkedések hozták létre. Ez a magyarázata annak, hogy az európai típusú (feudális) magyar államnak nincsenek 10. századi előzményei, merthogy nem a korábbi viszonyok eredményeztek államot, hanem az állam teremtette meg a maga által szükségesnek tartott gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai viszonyokat. Ez a körülmény a későbbi magyar történelmi fejlődésen is rajta hagyta lenyomatát, hiszen az államot megtestesítő királyi hatalom az egész 11–12. században még közép-kelet-európai viszonyok között is hallatlanul erős és túlsúlyos volt, ami miatt a feudális széttagolódás (a feudális fejlődés oly sajátos velejárója) Magyarországon sokáig nem tudott igazán lábra kapni, és ami miatt a társadalom csak viszonylag későn kezdett hozzá önmaga megszervezéséhez.

26 *Bóna István*: Az Árpádok korai várai. Debrecen, 1998.² passim.

27 *Marosi Ernő*: A „művészet” Szent István korában. In: Államalapítás, társadalom, művelődés i. m. 75–83.

28 *Kovács László*: Szent István pénzverése. In: Államalapítás, társadalom, művelődés i. m. 93–100.

29 *Bálint Csanád*: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: A honfoglalásról sok szemmel. I. Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Bp. 1994. 46.

GYULA KRISTÓ
THE FOUNDATION OF THE HUNGARIAN STATE

Peculiarly and uniquely, the foundation of the Hungarian state took place twice –and through the adoption of two different models. Firstly, in the 850s, without any domestic antecedents, a nomad-type of state modelled on the Khazar state emerged among the Magyars. This apparatus essentially fell apart in the second half of the tenth state and was replaced by the autonomous structures of the various tribes (tribal states). When the Magyars arrived in the Carpathian basin, they found themselves in a new cultural-civilisational environment, in which it was impossible for them to continue their nomadic livestock farming methods indefinitely. From the middle of the tenth century, the various tribes attempted to establish independent church and state relations with the great neighbours to the west and the southeast, i.e. the Holy Roman Empire and Byzantium. Such attempts, however, were rather fruitless. Indeed, in the late tenth century, even the modest achievements were declining. It was King Stephen who began building the second Magyar state based on the German model. Once again there were no domestic antecedents. The new construction demonstrated a strong German influence, beginning with the marriage of Stephen to Princess Gizella of Bavaria in 996. This was followed by the development of public administration in Hungary, the establishment of the Christian church, the introduction of official Latin language documents, the legislature, minting, taxation, and restrictions on freedoms. Stephen experimented with the German models in the western part of the Carpathian basin and then pushed them forward to the entire basin through peaceful negotiation with the tribal leaders or by imposing his will upon them. Hungarians are the only nation in the world to have successfully made the transition from a life on the steppes to the formation of a European-type (feudal) state while preserving their ancient language. This success was due to the fact that Stephen – whose forefathers had been nomad and pagan and whose father had wavered in his faith and had sought to rule in the old manner – turned to the West out of his own mental conviction rather than for tactical reasons. Thus, while accepting impulses from the West, Stephen was always careful to preserve the sovereignty of his state. Rather than Magyar nomads, it was in fact a Hungarian elite that had renounced its former nomadic way of life and had formed an alliance with the West that established the new state.